

Οι εμφύλιοι πόλεμοι στην επανάσταση του 1821

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ*

Το πιο επίμαχο ίσως πεδίο αντιπαράθεσης της μαρξιστικής και αστικής ιστορικής ανάλυσης της επανάστασης του 1821 αποτελεί το θέμα των εμφυλίων πολέμων, που σιγμάτισαν και έθεσαν σε κίνδυνο την Επανάσταση. Η αστική άποψη, κατά κανόνα, υποτιμά τους εμφυλίους πολέμους ως μία θλιβερή και όχι καθοριστική εξαίρεση, που υπερβαίνεται απ' τους αντιμαχόμενους χάριν της εθνικής ενότητας και της κοινής βούλησης για τη νίκη της Επανάστασης. Η αλήθεια είναι όμως ότι η λήξη των εμφυλίων δεν οφειλόταν στην πρυτάνευση της εθνικής ενότητας στη συνείδηση των αντιμαχομένων, αλλά στη συντριβή της μιας παράταξης και στη νίκη της άλλης, με εξαιρετικά μάλιστα τιμωρητική αντιμετώπιση των ηττημένων. Έτσι, ταχυδακτυλουργικά καθαρμένο το ιδεολόγημα της εθνικής ομοψυχίας, προβάλλεται ως διαχρονική αξία του ελληνισμού, ιδιαίτερα αναγκαία επομένως και στις σύγχρονες συνθήκες.

Η μαρξιστική αντίληψη, χωρίς να υποτιμά βέβαια τον ηρωισμό και την αξία της επανάστασης του 1821, μελετά τους εμφυλίους πολέμους με γνώμονα τις κοινωνικο-ταξικές αντιθέσεις, που σε συνδυασμό με την αποφασιστική αντεπίθεση των τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων οδηγούσαν την Επανάσταση στα λoίσθιά της.

Αντιεπιστημονικές ερμηνείες της επανάστασης του 1821

Η επανάσταση του 1821 από την αφετηρία της χαρακτηρίστηκε αναπόφευκτα από αντιπαραθέσεις και αντιθέσεις που εκφράζονται και στις ερμηνείες της. Η αστική, η συντηρητική και η πιο προοδευτική τάση της ερμηνεύουν αντιεπιστημονικά αυτές τις αντιθέσεις. Απ' την άκρως ιδεαλιστική αντίληψη ενός δήθεν βιοψυχολογικού συνδρόμου, της δικόνοιας, που διέπει και καταδυναστεύει τον Έλληνα στην ιστορική του διαδρομή ως την ασύνδετη, αναίτιολόγητη και ανιεράρχητη παράθεση ποικίλων παραγόντων: οι προσωποκίμοι ανταγωνισμοί, οι τοπικισμοί και οι συγκρούσεις τους (Ρουμελιώτες, Πελοποννήσιοι), οι φιλοδοξίες, τα ιδιοτελή συμφέροντα, οι διχοστασίες για τον τρόπο διεξαγωγής και σχεδιασμού του Αγώνα, όπως συνέβη στην αντιμετώπιση της εκστρατείας του Δράμαλη.

Από μια αστική ιστορική αντίληψη γίνεται επίκληση της θεωρίας των παραγόντων με συμπερίληψη και της ταξικής παράμετρου: συγκρούσεις-αντιθέσεις στρατιωτικών, κοτζαμπάσδων, πλοιοκτητών, Φαναριωτών, πολιτικών, Φιλικών, αγροτών, ναυτών και οπαδών των κομμάτων που συνδέονταν και εξαρτιόνταν από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής. Η ταξική όμως παράμετρος, σύμφωνα με τη λογική της θεωρίας των παραγόντων, δεν ιεραρχείται ως ο κυρίαρχος μοχλός των ταξικών αντιθέσεων και της κορύφωσής τους, με τους δύο εμφυλίους πολέμους. Αναφέρει ενδεικτικά ο Στέφ. Παπαγεωργίου: «Αναμφίβουλα στις [«εμφύλιες»] συγκρούσεις υπήρχε και μια ταξική παράμετρος. Δεν ήταν όμως η σημαντικότερη...».¹

Αυτές οι αντιθέσεις, παρά το ότι κορυφώθηκαν με δύο εξοντωτικούς εμφυλίους πολέμους, ενώ η επανάσταση έπνεε τα λoίσθια από την αντεπίθεση των τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων, από τους συστημικούς αναλυτές υποβαθμίζονται ως δευτερεύουσα εξαίρεση μιας

φανταστικής εθνικής ενότητας και κοινής προσπάθειας όλων των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων για την απελευθέρωση του έθνους. Η αστική ιστοριογραφία από την αντιεπιστημονική πολυπαραγοντική, χωρίς ιεράρχηση και ταξική αναγωγή-ερμηνεία των οξυτάτων αντιθέσεων των επαναστατικών δυνάμεων φτάνει να απολυτοποιεί ως κυρίαρχη και επίσημη θέση την κοινή εθνική προσπάθεια, υποτιμώντας ή και αποσιωπώντας τις διχοστασίες και τις ένοπλες συγκρούσεις των επαναστατικών δυνάμεων: «Αν ο στρατηγικός του Κολοκοτρώνη νους και η ατρόμητος σπάθη του Μπότσαρη, αν η αδάμαστος του Μιαούλη καρτεριά και ο πυρφόρος του Κανάρη δαυλός εκλείσαν τον αγώνα, διωργάνωσαν όμως, διεμόρφωσαν και παρέστησαν αυτόν εθνικόν... διά μεν της παιδείας, της εμπειρίας και τη συνέσεως ο Μαυροκορδάτος, ο Τρικούπης, ο Νέγρης, ο Κανέλλος, ο Ζωγράφος... διά δε του ονόματος και της υπέρ αυτών υπολήψεως ο Κουντουριώτης, ο Ζαΐμης, ο Λόντος, ο Κανακάρης και έτεροι πρόκριτοι».² Στο απόσπασμα εξαίρεται η κοινή προσπάθεια αγωνιστών του '21, χωρίς έστω μια φευγαλέα αναφορά στις αντιθέσεις τους.

Δύο αιώνες μετά την επανάσταση του 1821 μία τάση της επίσημης ιστοριογραφίας καταλήγει σε έναν σχετικό αγνωστικισμό. Παραδέχονται ότι στην Επανάσταση υπάρχουν ορισμένα ιστοριογραφικά κενά, φαινόμενα δυσερμηνεύτα ή μη ερμηνεύσιμα, ορισμένες «σιωπές»: «Κάποιες τέτοιες σιωπές σχετίζονται με τις εμφύλιες διαμάχες της Επανάστασης όχι μόνο της περιόδου 1823-1825, αλλά και με εκείνες που οδήγησαν και ακολούθησαν τη δολοφονία του πρώτου κυβερνήτη, του Ιωάννη Καποδίστρια».³

Έργο βέβαια της ιστοριοδίφησης είναι να φωτίζει διαρκώς και εναργέστερα τα ιστορικά γεγονότα. Στην προκειμένη όμως περίπτωση των εμφυλίων πολέμων του 1821 τα υπάρχοντα στοιχεία, οι μαρτυρίες

2. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα 1874, σ. 29-30.

3. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Εσωτερικές έριδες και διενέξεις στα χρόνια του αγώνα*, Αθήνα 2021, εκδ. Μεταίχμιο, σ. 27.

1. Στέφανος Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος*, Αθήνα, 2004, εκδ. Παπαζήσις, σ. 159-160.

και οι ερμηνείες και από αντιπαρατιθέμενες πλευρές αφθονούν και επαρκούν για τη βασική επιστημονική εκτίμησή τους. Η αστική ιδεολογική χρήση τους είναι εκείνη που εμποδίζει την επαρκή επιστημονική ερμηνεία τους, αποκόπτοντάς την απ' τις συνθήκες της βασικής πηγής τους, δηλαδή, των ταξικών αντιθέσεων και της πάλης τους.

Οι ταξικές αντιθέσεις των επαναστατικών δυνάμεων αιτίες των εμφυλίων πολέμων

Στις αστικές επαναστάσεις είναι αναπόφευκτες οι εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ των βασικών τάξεων: των αστών και της φεουδαρχίας. Ωστόσο, στις αστικές επαναστάσεις που είναι ταυτόχρονα και εθνικοαπελευθερωτικές (στο προοδευτικό στάδιο της αστικής τάξης), υπάρχει η δυνατότητα συμμαχίας μεταξύ της αστικής τάξης και μερίδας των φεουδαρχών (κυρίως αυτών που αστοποιούνται), χωρίς να αποκλείεται και οι παραδοσιακοί φεουδάρχες να συνταχθούν στον εθνικό αγώνα. Οι αντικειμενικές αντιθέσεις αυτών των δυνάμεων εκδηλώνονται και στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα, χωρίς, λόγω του κοινού σκοπού, να οδηγούν αναπόφευκτα στον εμφύλιο πόλεμο. Αν όμως οξυνθούν υπέρμετρα, εκδηλώνονται ακόμη και με τη μορφή του εμφυλίου πολέμου διαρκούντος του απελευθερωτικού αγώνα. Αυτό συνέβη στην επανάσταση του 1821 στους δύο εμφύλιους πολέμους, όταν στον πρώτο η αστική τάξη συμμαχώντας με τους αστοποιούμενους φεουδάρχες πολέμησε εναντίον των παραδοσιακών φεουδαρχών της Πελοποννήσου, ενώ στον δεύτερο εμφύλιο η αστική τάξη συγκρούστηκε με τον συνασπισμό παραδοσιακών και αστοποιούμενων φεουδαρχών.

Οι κοτζαμπάσηδες αντιμετώπισαν το εξής δίλημμα: Να μη συμμετάσχουν στην Επανάσταση και αξιοποιώντας την ένταξη τους στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα και την εμπιστοσύνη που θα απολάμβαναν

από αυτό για τη στάση τους, να εδραιώσουν τη θέση τους και ν' αυξήσουν τα πλούτη τους. Φοβήθηκαν όμως ότι σε περίπτωση νίκης της Ελληνικής Επανάστασης, εκτός από τον διασυρμό τους, θα καταστρέφονταν οικονομικά και κοινωνικά, αφού οι νικητές θ' απαλλοτρίωναν τις τεράστιες περιουσίες τους και θα τις δένειμαν στους αγρότες, που τις εποφθαλμιούσαν. Γι' αυτό, αποφάσισαν στην πλειοψηφία τους με πολλούς δισταγμούς να συμμετάσχουν στην Επανάσταση, επιδιώκοντας την εξασφάλιση της ηγεμονίας τους σε αυτήν, ώστε ν' αποτρέψουν την επικίνδυνη για την τάξη τους συμμαχία της αστικής τάξης με την αγροτιά και τις άλλες λαϊκές μάζες, όπως συνέβη στη Γαλλική Επανάσταση (αστοί και ξεβράκωτοι), και να κυριαρχήσουν στη μεταεπαστατική Ελλάδα. Οι επιδιώξεις τους αποδείχθηκαν φρούδες, αφού ήταν συνδεδεμένοι με ένα ιστορικά χρεοκοπημένο κοινωνικό σύστημα, σ' αντιδιαστολή με την αστική τάξη που ήταν εκφραστής ενός νέου ανώτερου τρόπου παραγωγής και που υπερτερούσε σε πλούτο, ώστε να χρηματοδοτεί και να καθοδηγεί τον επαναστατικό αγώνα.

Εκτός από τη βασική αντίθεση του απελευθερωτικού αγώνα (αστών-φεουδαρχών) υφίστανται και οι ενδοαστικές αντιθέσεις (αστών-αστοποιούμενων φεουδαρχών)⁴ που η όξυνσή τους συνέβα-

4. Οι φεουδάρχες, μουσουλμάνοι και χριστιανοί, ήταν νομείς μεγάλων εκτάσεων γης ή και ιδιοκτήτες της μεταγενέστερα. Οι φεουδάρχες, όπως και στα ευρωπαϊκά κράτη, μοιράζονταν την παραγωγή με τους καλλιεργητές, προσπορίζομενοι το μεγαλύτερο μέρος. Στο κτήμα εργάζονταν αγρότες προσκολλημένοι σ' αυτό, που δεν μπορούσαν ν' αλλάξουν επάγγελμα ή να εγκαταλείψουν το κτήμα. Εργάζονταν και αγρότες με καθεστώς μισθωτής εργασίας. Πηγή δύναμης για τους Έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες ήταν και η ένταξη τους στο κατώτερο οθωμανικό διοικητικό σύστημα με κύριο καθήκον την προεξόφλη φόρων απ' τους ραγιάδες και την προκαταβολή τους στους Οθωμανούς. Ο όρος «αστοποιοί» φεουδάρχες χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία, για να ορίσει μια μεταβατική κοινωνική κατηγορία: τους μεγαλογαιοκτήμονες που παράγουν εμπορεύσιμα αγαθά για την αγορά, ακόμα και τη διεθνή, και επενδύουν το εμπορικό τους κεφάλαιο σε επιχειρηματικές δραστηριότητες, στην ενίσχυση της εμπορικής τους δραστηριότητας, αλλά και σε άλλες δραστηριότητες.

λε σημαντικά στην έκρηξη του δεύτερου εμφυλίου, από κοινού με τη βασική αντίθεση του απελευθερωτικού αγώνα. Αυτή η ενδοαστική αντίθεση αναπτύσσεται, κυρίως, γιατί οι αστοποιούμενοι γαιοκτήμονες κινούνται μεταξύ επανάστασης και συντήρησης. Παρά τη μετάβασή τους στην καπιταλιστική οικονομία, διατηρούν και την ιδιότητα του μεγαλογαιοκτήμονα με τα προσίδια προνομία του. Φοβούνταν, επομένως, ότι η υπερβολική ενίσχυση των αστών έναντι των παραδοσιακών φεουδαρχών, η απειλή αναδιανομής της γης στους αγρότες και η υπερβολικά τολμηρή διαχείριση του Αγώνα από τους αστούς, θα μπορούσε να ζημιώσει ριζικά την Επανάσταση και τα δικά τους συμφέροντα.

Η αντίληψη ότι η βασική αντίθεση των εμφυλίων πολέμων δεν ήταν η αντίθεση αστών και φεουδαρχών, λόγω της συμμαχίας στον δεύτερο εμφύλιο των αστοποιούμενων φεουδαρχών με τους παραδοσιακούς φεουδάρχες, δεν ευσταθεί. Στη συμμαχία αυτή οι αστοποιούμενοι γαιοκτήμονες δεν προχώρησαν με γνώμονα την κυρίαρχη ήδη αστική τους ιδιότητα, ώστε συμμαχώντας με την κυρίαρχη αστική τάξη να ενισχυθούν στην ελεύθερη Ελλάδα ως ολοκληρωμένοι ισχυροί καπιταλιστές, αλλά με γνώμονα τον φόβο τους για τη διακύβευση των ισχυρών υπολειμμάτων της γαιοκτησίας τους, και λόγω της ιδιοποίησης της επαναστατικής εξουσίας απ' τους νησιώτες και του παραμερισμού της δικής τους τάξης, αλλά και λόγω της αντίληψης ότι εξαιτίας των παραδοσιακών και τοπικών δεσμών μπορούσαν καλύτερα να συνεννοηθούν με τους παραδοσιακούς κοτζαμπάσπδες.

Επίσης, η ενεργοποίηση στον απελευθερωτικό αγώνα και λαϊκών δυνάμεων, ιδίως της πλειοψηφικής αγροτιάς, αλλά και των ναυτών και εργατών, οξύνει τις αντιθέσεις αστών-φεουδαρχών, αφού το πάγιο αίτημα των αγροτών ήταν ο αναδασμός της απελευθερούμενης γης και η απαλλαγή τους απ' την τυραννία των κο-

τζαμπάσπδων: «Οι ιδρώτες των χωρικών μεμιγμένοι με δάκρυα επότιζον την γην, διά να καλλιεργήσουν τους αγρούς των απλήστων τυράννων των, αλλά και τότε ύβρεις και μαστιγώσεις ήταν των κόπων των αι μόναι αντιμισθία».⁵

Στρέφονταν όμως και εναντίον της αστικής τάξης, γιατί ορισμένα ιδίως τμήματά της (αστοποιούμενοι γαιοκτήμονες, εφοπλιστές, επιχειρηματίες) καταπίεζαν την εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα, αλλά και λόγω της συμμαχίας της αστικής τάξης με τους κοτζαμπάσπδες. Για τη συμμαχία αστικής και εργατικής τάξης έγραφε ο Μάρξ: «Η αδερφοσύνη των αντίθετων τάξεων, που η μια τους εκμεταλλεύεται την άλλη... κράτησε ακριβώς τόσο καιρό, όσο τα συμφέροντα της αστικής τάξης ήταν αδελφωμένα με τα συμφέροντα του προλεταριάτου».⁶

Αντιθέσεις αναφύονταν στις κοινωνικές δυνάμεις της Επανάστασης και για τις διεθνείς συμμαχίες, που ήταν αναγκαίες για τη νίκη της Επανάστασης και τη συγκρότηση εθνικού κράτος. Και στους δύο εμφύλιους πολέμους η αστική τάξη πάλεψε με τον βασικό της αντίπαλο, τους κοτζαμπάσπδες, αν και το ταλαντευόμενο τμήμα της, οι αστοποιούμενοι κοτζαμπάσπδες, στον δεύτερο εμφύλιο συμμαχία με τους παραδοσιακούς κοτζαμπάσπδες. Οι δύο τάξεις έθεσαν σε κίνδυνο τον απελευθερωτικό αγώνα, επιχειρώντας στη διάρκειά του και όχι μετά τη λήξη του να εξασφαλίσουν την κυρίαρχη θέση στην Επανάσταση, στη μετεπαναστατική χώρα, την οικονομία και το κράτος της.

Άλλες κοινωνικές ομάδες στις εμφύλιες διαμάχες

Γύρω από τις βασικές κοινωνικές δυνάμεις της Επανάστασης παρατάχθηκαν και άλ-

τραπεζικές, ναυτιλιακές, βιοτεχνικές, κ.ά. Βλ. σχετικά: Αθαν. Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσπδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη Τουρκοκρατία*, ΕΚΠΑ, Αθήνα 1995.

5. Από αναφορά αξιωματούχου του ελληνικού κράτους, όπως παρατίθεται στο Τάκης Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 1978, εκδ. Κάλβος, σ. 102.

6. Καρλ Μάρξ, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία 1848-1850*, σ. 65, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2012.

λες σημαντικές κοινωνικές δυνάμεις του εποικοδομήματος: οι στρατιωτικοί, οι Φιλικοί, οι Φαναριώτες και ο κλήρος.

Στρατιωτικοί

Οι Πελοποννήσιοι κλέφτες, με τις νίκες τους στην Επανάσταση, την ανύψωση επομένως του κύρους τους και το γεγονός ότι δεν είχαν ενταχθεί στον οθωμανικό διοικητικό μηχανισμό, όπως οι αρματολοί της Στερεάς Ελλάδας και βέβαια οι κοτζαμπάσδες, συμμερίζονταν την επιθυμία και τις προσδοκίες της αγροτιάς, που επάνδρωνε εξάλλου τις στρατιωτικές δυνάμεις τους, για αναδιανομή της γης. Δεν μπόρεσαν όμως να αποτελέσουν την ηγετική δύναμη της Επανάστασης που θα έσπαγε τα φεουδαρχικά δεσμά και θα αναδιένεμε τη γη στους αγρότες. Από τη θέση τους στην κοινωνία δεν είχαν ένα σχέδιο συνολικής αλλαγής της. Ούτε στον πολεμικό αγώνα είχαν ηγεμονική θέση, ούτε μπορούσαν να τον χρηματοδοτήσουν, υποχρέωση που ανέλαβαν οι κοτζαμπάσδες και οι караβοкураίοι, ιδίως, οι οποίοι εκτός των ισχυρών περιουσιακών τους στοιχείων χειρίζονταν και τα δάνεια των αγγλικών τραπεζών. Η μη αυτόνομη κοινωνική θέση τους τούς υποχρέωσε να προσδένονται στη μια ή στην άλλη βασική τάξη. Η προοδευτική πλευρά των πρώην κλεφτών υποχώρησε στην κυρίαρχη τελικά συντηρητική τάση πρόσδεσης και συμμαχίας με τους κοτζαμπάσδες στον επαναστατικό αγώνα, λόγω της οικονομικής και πολιτικής δύναμης των τελευταίων. Χαρακτηριστική έκφραση αυτής της στάσης των κλεφτών είναι η συμμαχία των περισσότερων με τους Πελοποννήσιους προεστούς στον πρώτο εμφύλιο, όπως και η συμμαχία με αυτούς και στον δεύτερο εμφύλιο. Απεναντίας, οι Ρουμελιώτες στρατιωτικοί, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, αντικατέστησαν τη θεσμική ένταξή τους στην οθωμανική διοίκηση με την ένταξή τους στη διαμορφούμενη ελληνική διοίκηση υπό την ηγεμονία του εμποροναυτικού κεφαλαίου.

Γι' αυτό, στον δεύτερο, ιδίως, εμφύλιο οι Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί πολέμησαν μαζικά στην Πελοπόννησο ως μισθοφορικά εχθρικά στρατεύματα μισθωμένα από την

κυρίαρχη αστική τάξη, αφού δεν αρκέστηκαν στην εμφύλια πολεμική αναμέτρηση κατά των Πελοποννησίων προυχόντων και κλεφτών, αλλά επιδόθηκαν και σε σφαγές και λεηλασίες εις βάρος του άμαχου πληθυσμού.

Οι Πελοποννήσιοι, και ιδίως ο ηγέτης τους Θ. Κολοκοτρώνης απ' την πείρα του στον αγγλικό στρατό, αντιλαμβανόταν ότι οι στρατιωτικοί δεν θα είχαν κάποιον αυτόνομο ρόλο, αλλά θα υποτάσσονταν, όπως συνέβαινε στα αστικά κράτη, στην κυβέρνηση. Εξάλλου, ήδη στην Α' Εθνοσυνέλευση απουσίαζαν σημαντικοί στρατιωτικοί, ενώ στη διάρκειά της η ηγεμονική αστική μερίδα με την απόφαση για δημιουργία τακτικού στρατού, εξέπεμψε σαφές μήνυμα ότι στη διεξαγωγή της Επανάστασης και στο ελεύθερο αστικό κράτος οι στρατιωτικοί δεν θα έχουν κάποιο αυτόνομο ρόλο. Ο Κολοκοτρώνης, θεωρώντας ότι η ελεύθερη Ελλάδα θα περιλαμβάνει κυρίως την Πελοπόννησο, ορισμένα νησιά και ένα τμήμα της Στερεάς, συμμαχισε με την ισχυρότερη δύναμη της Πελοποννήσου, τους κοτζαμπάσδες, με τους οποίους είχε αντιθέσεις αλλά και παραδοσιακούς δεσμούς.

Αυτή η σύμπραξη επισφραγίστηκε με τους αρραβώνες του 9χρονου γιου του με την 8χρονη κόρη του μεγαλοπροεστού Δεληγιάννη. Αντίθετα, με τους κλέφτες της Πελοποννήσου οι αρματολοί της Ρούμελης, εθισμένοι από την ένταξή τους στην τουρκική διοίκηση ως σώμα αστυνόμευσης, αποδέχονταν ως προάσπιση των κεκτημένων τους την ένταξή τους στον τακτικό στρατό του εθνικού κράτους. Μετά την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου τον Φλεβάρη του 1822, η Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας αποφάσισε την κατάργηση των αρματολικιών στη Ρούμελη. Οι αρματολοί δεν αντέδρασαν, αφού η αστική κυβέρνηση συμβιβάστηκε με την ύπαρξη των αρματολικιών, υπό την προϋπόθεση ότι οι αρματολοί θα συμμορφώνονται στη γενική πολιτική της.

Φαναριώτες

Σημαντική συμμετοχή στις ενδοεπανάστατικές αντιθέσεις είχαν και οι Φαναριώτες

παρά τον περιορισμένο αριθμό τους. Τμήμα των Φαναριωτών παρέμεινε ενταγμένο στο μηχανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διατηρώντας τα προνόμιά του και επιδιώκοντας τον διοικητικό εκσυγχρονισμό της. Άλλοι όμως εντάχθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και στις επαναστατικές δυνάμεις, διαδραματίζοντας σοβαρό ρόλο στη συγκρότηση της επαναστατικής εξουσίας και συμμαχώντας με τις ριζοσπαστικές αστικές δυνάμεις. Γι' αυτό και οι δύο τοπικές διοικήσεις, που συγκροτήθηκαν στη Ρούμελη (Οργανισμός της Ανατολικής Χέρσου και της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας) με πρωτοβουλία των Φαναριωτών Μαυροκορδάτου και Νέγρη, προέβλεπαν την υπαγωγή τους στην εθνική κυβέρνηση. Ο Μαυροκορδάτος, τη σύνταξη τη δική του και του κύκλου των Φαναριωτών που τον ακολουθούσε, με το αστικό ρεύμα της Επανάστασης, κατέστησε σαφή σε επιστολή του στον ηγέτη της αστικής τάξης Γ. Κουντουριώτη, πριν τη σύγκληση των δύο συνελεύσεων για τη συγκρότηση των δύο τοπικών διοικήσεων στη Στερεά, αποσκοπώντας στη δημιουργία δεσμών συμμαχίας με τις κοινωνικές δυνάμεις που θεωρούσε ότι θα πρωταγωνιστούσαν στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα: «Εγώ, αγαπητέ αδελφέ, την ύπαρξη της Ελλάδος την βλέπω κρεμαμένην από την ναυτικήν δύναμιν».⁷

Φιλικοί

Συνιστώσα των αντιθέσεων των επαναστατικών δυνάμεων αποτέλεσε και η Φιλική Εταιρεία. Η Φιλική Εταιρεία αποτέλεσε την πρωτοπόρα δύναμη στη διάδοση και οργάνωση της επαναστατικής ανατροπής. Οι ριζοσπαστικές αντιλήψεις των Φιλικών εδραιώνονταν και από το γεγονός ότι δεν ήταν ενταγμένοι στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό, όπως οι κοτζαμπάσπδες, οι αρματολοί και οι Φαναριώτες. Καθοριστική συμβολή της Φιλικής Εταιρείας ήταν η ιδέα μιας επανάστασης, που δεν θα στηριζόταν στις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά

στις δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας που είχαν συμφέρον, ταξικό και εθνικό, από την ανατροπή του οθωμανικού ζυγού. Στην προκήρυξή του ο Αλέξανδρος Υψηλάντης το 1820 προς τους κατοίκους της Στερεάς Ελλάδας και των νησιών προειδοποιούσε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ενδιαφέρονται μόνο για τη βοήθεια και όχι για την αποτίναξη του ζυγού των υπόδουλων εθνών. Και ο Φαναριώτης και σημαίνον στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας, Γ. Καντακουζηνός, χαρακτηριστικά έγραψε: «Ποτέ οι Γραικοί δεν πρέπει να ελπίσουν ελευθερίαν από ξένους, διά τούτο αναγκάιως έπεται, απορρίπτοντες πάσαν ελπίδα, να ελπίσουν... εις μόνην την ιδίαν ανδρείαν και δύναμιν. Αγωνισθήτε λοιπόν».⁸

Η Φιλική Εταιρεία ιδρύθηκε από μεσαίους κυρίως εμπόρους, αλλά στη συνέχεια διευρύνθηκε ο κοινωνικός χαρακτήρας της με την ένταξη πλούσιων εμπόρων, εφοπλιστών, τραπεζιτών, κοτζαμπάσπδων, Φαναριωτών και ανώτερων κληρικών. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης υπήρξαν οι διαμάχες για τον χαρακτήρα της Επανάστασης, τον χρόνο και τον χώρο εκδήλωσής της, τις διεθνείς συμμαχίες της, αλλά και για την ηγεσία της Επανάστασης. Οι αστικοεπαναστατικές τάσεις πάντως κυριαρχούσαν στη Φιλική Εταιρεία και εκφράστηκαν στην επαναστατημένη Ελλάδα, ιδίως, από τον Δ. Υψηλάντη. Όταν ο Δ. Υψηλάντης έφτασε στην Πελοπόννησο το καλοκαίρι του 1821 με εντολή από τη Φιλική Εταιρεία να αναλάβει την αρχιστρατηγία του αγώνα απαίτησε να διαλυθεί η Πελοποννησιακή Γερουσία, την οποίαν έλεγχαν οι κοτζαμπάσπδες, επειδή ερχόταν σε σύγκρουση με την ιδέα του ισχυρού εθνικού κράτους, την οποίαν πρόσβευαν οι Φιλικοί. Στην άρνηση των προεστών να διαλύσουν την Πελοποννησιακή Γερουσία, μερίδα των Φιλικών πρότεινε λύση του ζητήματος με τα όπλα. Η σύγκρουση αποφεύχθηκε με τη συμβιβαστική παρέμβαση του Θ. Κολοκοτρώνη, που αν και εκπροσωπούσε κυρίως τα συμφέροντα των στρατιωτικών, δεν μπορούσε να διακόψει

7. Αντώνιος Λιγνός, *Αρχείο Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου*, τομ. 1, σελ. 26, εκδ. Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1920.

8. Εμμανουήλ Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, σελ. 163, εκδ. Α. Γαρμπολά, Αθήνα 1845.

τους δεσμούς και την εξάρτησή του από τους κοτζαμπάσπδες.

Ο Δ. Υψηλάντης και οι Φιλικοί τάχθηκαν εναντίον και των δύο τοπικών διοικήσεων που ίδρυσαν στη Στερεά ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης, αφού υπονόμειναν τη συγκρότηση αστικού συγκεντρωτικού κράτους, που η Φιλική Εταιρεία θεωρούσε αναγκαίο.

Οι προεστοί της Πελοποννήσου και της Ρούμελης επιχειρήσαν να υποβαθμίσουν τον Υψηλάντη και τους στρατιωτικούς. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί το μέτωπο των караβοκραίων, των Φιλικών και των Φαναριωτών διανοουμένων που, εκτός των άλλων, απαιτούσε την κατάργηση των τοπικών διοικήσεων προς όφελος της συγκεντρωτικής αστικής εξουσίας, που προωθούσε το αστικό μπλοκ. Παράλληλα, το μπλοκ αυτό αποδυνάμωσε τους στρατιωτικούς, καταργώντας τον θεσμό της αρχιστρατηγίας που κατείχε ο Κολοκοτρώνης στην Πελοπόννησο και ο Ανδρούτσος στη Στερεά, αναθέτοντας τη διεύθυνση του Αγώνα στο Εκτελεστικό και αποφασίζοντας τη δημιουργία τακτικών στρατιωτικών σωμάτων.

Κληρικοί

Η Ορθόδοξη χριστιανική ανώτερη τάξη ήταν ενταγμένη στο οθωμανικό διοικητικό εποικοδόμημα και από αυτή τη θέση υποστήριζε την αναπαραγωγή των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ μετείχε στην καταπίεση των Ορθοδόξων χριστιανών. Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε', παρά τον αφορισμό της Επανάστασης, απαγορεύτηκε γιατί απέτυχε ως υψηλός αξιωματούχος της Πύλης να την αποτρέψει.

Ωστόσο, απ' τις επαναστατικές αντιλήψεις και μάχες δεν έμεινε ανεπηρέαστος και ο κλήρος, ακόμη και ο ανώτερος. Αυτή η τάση ενισχύθηκε από την αλλαγή της στάσης των Φιλικών, που, ενώ στην αρχή απέρριπταν τη μύηση ιεραρχών, στη συνέχεια τους δέχονταν, γιατί με την επιρροή τους θα διεύρυναν την κοινωνική βάση της Επανάστασης. Ένας αριθμός ανώτερων ιεραρχών, όπως ο Ησαΐας Σαλώνων,

ο Θεοδώρητος Βρεσθένης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, παρά την αρχική αντίθεσή τους με την Επανάσταση, την υποστήριξαν, κυρίως μετά την έναρξή της. Καθοριστικό ρόλο στην έκρηξη της Επανάστασης διαδραμάτισε ο αρχιμανδρίτης Παπαφλέσσας, που για να υπερβεί τους δισταγμούς караβοκραίων, κοτζαμπάσπδων, ιεραρχών για την άμεση έναρξη της Επανάστασης τούς απείλησε ότι η Επανάσταση είναι ήδη δρομολογημένη, ότι θα αρχίσει και χωρίς αυτούς και «όποιον πιάσουν οι Τούρκοι χωρίς άρματα, ας τον σκοτώσουν». Σε αντίθεση με την ιεραρχία, πολύ μεγαλύτερο τμήμα του κατώτερου κλήρου προσχώρησε στην Επανάσταση. Οι απλοί κληρικοί ζούσαν στις ίδιες συνθήκες με τα λαϊκά στρώματα, καταπιέζονταν πολύπλευρα από τον τουρκικό ζυγό και, επομένως, συμμετείχαν και αυτοί ενεργά στην Επανάσταση για τη βελτίωση της ζωής τους. Στις εμφύλιες διαμάχες ο ανώτερος κλήρος πολλές φορές τάχθηκε είτε με τους κοτζαμπάσπδες είτε με τους караβοκραίους, ενώ ο κατώτερος κλήρος σύμφωνα με την ταξική θέση του, συνταυτιζόταν με τις λαϊκές διεκδικήσεις και προσδοκίες.

Αντιθέσεις για τις διεθνείς συμμαχίες

Οι αντιθέσεις στους κόλπους της επαναστατικών δυνάμεων αλληλοτροφοδοτούνταν απ' τις αντιθέσεις τους για τις διεθνείς συμμαχίες. Οι νσιώτες, οι Φαναριώτες με πρωταγωνιστή τον Μαυροκορδάτο, γενικότερα η αστική παράταξη τάσσονταν υπέρ της συμμαχίας με τη θαλασσοκράτειρα Αγγλία, που θα προστάτευε τα συμφέροντα της κυρίαρχης εμπορικής ναυτιλίας. Τον Μάρτη του 1823 η Βρετανική Αυτοκρατορία αναγνώρισε την ελληνική κυβέρνηση ως κυβέρνηση ανεξάρτητου εμπολέμου έθνους. Παράλληλα, τον Γενάρη του 1823 αποφάσισε να δώσει δάνειο στους επαναστατημένους Έλληνες, αποκτώντας προβάδισμα έναντι των άλλων δυνάμεων στην επιρροή της επ' αυτές. Τον ίδιο χρόνο αντέδρασε

και η ρωσική διπλωματία προτείνοντας στην Ιερά Συμμαχία δημιουργία ελληνικού κρατικού μορφώματος με τρεις ημιαυτόνομες ηγεμονίες, αφήνοντας εκτός τα εφοπλιστικά νησιά, με καταβολή φόρου στην Τουρκία και επικυριαρχία του σουλτάνου.⁹ Το σχέδιο αυτό συνυπέγραψαν η Γαλλία, η Αυστροουγγαρία και η Πρωσία. Το σχέδιο, αντίθετα με την αγγλική πρόταση, δεν ικανοποιούσε τους πόθους των Ελλήνων για εθνική ανεξαρτησία. Ωστόσο, βρήκε ανταπόκριση από κοτζαμπάσδες και οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου και της Ρούμελης, που εκτιμούσαν ότι με τη στήριξη της Αγγλίας ήταν βέβαιη η δυναμική επικράτηση της αστικής τάξης. Αντιμετώπιζαν το σχέδιο της Ρωσίας και των άλλων δυνάμεων ως αντίβαρο έναντι των αστών αντιπάλων τους, που θα αποδυναμώνονταν χωρίς την προστασία της Αγγλίας. Ωστόσο, η επιρροή της Αγγλίας ενισχύθηκε απ' το δάνειο που εξασφάλισε η κυβέρνηση από την Αγγλία. Το δάνειο αυτό δεν χρησιμοποιήθηκε κυρίως για τις ανάγκες του Αγώνα, αλλά για την επικράτηση της αστικής μερίδας έναντι των αντιπάλων παρατάξεων. Ο ανταγωνισμός των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, για να εντάξουν την ελεύθερη Ελλάδα στη σφαίρα επιρροής τους κορυφώθηκε με τη ναυμαχία του Ναυαρίνου.

Η πολιτική επιρροή τους εκφράστηκε με τη συγκρότηση των τριών κομμάτων, Αγγλικού, Ρωσικού, Γαλλικού, που ήταν μάλλον φορείς επιρροής αυτών των δυνάμεων παρά εξυπηρέτησης των ελληνικών συμφερόντων.

Πρώτος εμφύλιος πόλεμος

Οι πολιτικές και ιδεολογικές αντιθέσεις σύντομα εκδηλώθηκαν και στα όργανα εξουσίας, στο Εκτελεστικό και στο Βουλευτικό, οδηγώντας στον πρώτο εμφύλιο. Το Εκτελεστικό ελεγχόταν από ισχυρή μερίδα των κοτζαμπάσδων και των οπλαρχηγών της Πελοποννήσου υπό την

ηγεσία των Κολοκοτρώνη-Μαυρομιχάλη. Το Βουλευτικό ελεγχόταν απ' τους καρaboκυραίους, ορισμένους από τους αποπονημένους κοτζαμπάσδες της Πελοποννήσου, όπως οι Ανδρέας Λόντος, Ανδρέας Ζαΐμης και Ιωάννης Νοταράς,¹⁰ αλλά και μεγαλύτερους από τις παροικίες, απ' την πλειοψηφία των Ρουμελιωτών οπλαρχηγών και μικρό αριθμό Πελοποννησίων οπλαρχηγών, όπως οι Πετιμεζαίοι απ' την Αχαΐα. Στην προσχώρηση των οπλαρχηγών αποφασιστικό ρόλο είχε και η προοπτική και τελικά η λήψη του δανείου από την Αγγλία, που μόνον η αγγλόφιλη μερίδα του εφοπλιστικού κεφαλαίου θα μπορούσε να εξασφαλίσει. Με την αστική παράταξη συμπαρατάχθηκαν οι περισσότεροι Φιλικοί και Φαναριώτες και όσοι αγωνιστές υιοθετούσαν τη φιλοσοφία των αστικών επαναστάσεων, όπως ο Παπαφλέσσας, ο Παν. Γιατράκος, ο Παν. Κεφαλάς και άλλοι αγωνιστές λιγότερο επιφανείς. Αφορμή για την πολεμική σύρραξη αποτέλεσε η απόφαση του Βουλευτικού στις 19 Δεκεμβρίου 1823 να καθαιρέσει από το Εκτελεστικό τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και Σωτήρη Χαραλάμπεη, ενώ παραιτήθηκε και ο Κολοκοτρώνης. Αντ' αυτών το Βουλευτικό αποφάσισε να εκλέξει στο Εκτελεστικό τον Γεώργιο Κουντουριώτη ως πρόεδρο, ως αντιπρόεδρο τον Παν. Μπότσαρη και τον Νικ. Λόντο ως μέλος. Απ' το παλιό Εκτελεστικό παρέμειναν ο Ιωάννης Κωλέττης και ο Ανδρέας Ζαΐμης, φίλα προσκείμενοι στο Βουλευτικό και στη συμμαχία των εφοπλιστών. Επειδή το προηγούμενο Εκτελεστικό δεν παραιτήθηκε, συγκροτήθηκαν δύο κυβερνήσεις. Η νέα κυβέρνηση ελεγχόμενη από τους νησιώτες, με έδρα το Κρανίδι και η παλιά κυβέρνηση, με έδρα την Τρίπολη. Το παλιό Εκτελεστικό συγκρότησε νέο Βουλευτικό. Έτσι, στην επαναστατημένη Ελλάδα, συνυπήρχαν δύο κυβερνήσεις και δύο κοινοβούλια, με αντίθετο πολιτικό προσανατολισμό.

Η πολιτική και στρατιωτική σύγκρουση, εκτός από την ταξική βάση (αστική τάξη εναντίον παραδοσιακών μεγαλογαιοκτηπ-

9. Νικ. Σπηλιόδης, *Απομνημονεύματα 1821-1843*, τόμ. Α', σελ. 523, εκδ. Γραμματεία Επικρατείας, 1972.

10. Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *1821, Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, τόμ. Α', σ. 43, εκδ. ΣΚΑΪ Βιβλίο, Αθήνα, 2010.

μόνων), συνδεόταν και με τις αντιθέσεις για τις διεθνείς συμμαχίες της Επανάστασης. Η αστική τάξη τασσόταν αναφανδόν με τον φιλοβρετανικό προσανατολισμό, ενώ, απ' τη μεριά της η Μ.Βρετανία ευνοούσε τη δημιουργία ενός κράτους υπό την επιρροή της στη νευραλγική περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και στο δρόμο για τις Ινδίες. Απεναντίας, οι κοτζαμπάσδες και οι οπλαρχηγοί της αντίθετης παράταξης είχαν οι περισσότεροι φιλορωσικό προσανατολισμό, λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος της Ρωσίας για την περιοχή των Βαλκανίων, αλλά και λόγω της κοινής Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.

Η αντίθεση για τον διεθνή προσανατολισμό της Επανάστασης προσέλαβε μεγάλη οξύτητα, σύμφωνα με καταγγελία του Γ. Κουντουριώτη, όταν στις 26 Νοεμβρίου του 1823 ο Π. Κολοκοτρώνης, ο Νικητάρας και ο Τσώκρης με 200 ενόπλους επιτέθηκαν στην έδρα του Βουλευτικού στο Άργος, απειλώντας ότι θα δολοφονήσουν τα μέλη του, επειδή πούλησαν τη χώρα στη Βρετανική Αυτοκρατορία. Αναγνωρίζοντας την επικίνδυνη όξυνση των αντιθέσεων, στην οποία είχε και ο ίδιος και η παράταξή του αποφασιστικά συμβάλει, ο επικεφαλής της νέας κυβέρνησης Γ. Κουντουριώτης τον Ιανουάριο του 1824 έγραφε στον αδελφό του Λάζαρο: «Αδελφέ, βλέπω το πράγμα ανοικονόμητον και προβλέπω κακά αποτελέσματα εκ τούτου διό είμαι εις άκραν αθυμίας». ¹¹ Σ' αυτό το κλίμα άκρας όξυνσης υπήρχαν μοναχικές φωνές καταλλαγής και ενότητας, που έφταναν όμως σε ώτα μη ακουόντων. Σε επιστολή του προς τον Γ. Κουντουριώτη ο Δ. Υψηλάντης εξέφρασε την αγωνία του για «τα πάθη και τις πατρίδες» που είχαν διχάσει τους Έλληνες, με αποτέλεσμα «να επαπειλείται η πατρίς από έναν μέγαν κίνδυνον καταστροφής». ¹²

Ωστόσο, οι οξύτατες αντιθέσεις των αντίπαλων παρατάξεων είχαν αντικειμενικό χαρακτήρα και οι εκκλήσεις για συνδιαλλαγή και ενότητα ηκούσαν σαν κενός ρομαντισμός. Αποστασιοποιημένη

από την εθνική δικόνοια, αλλά επίσης χωρίς αντίκρισμα, υπήρξε και η στάση του Καποδίστρια, που αρνήθηκε ν' αναλάβει την προεδρία του παλιού Εκτελεστικού, ενώ απέρριψε και αντίστοιχη πρόταση από εκπρόσωπο του νέου Εκτελεστικού. ¹³ Η εμφύλια σύγκρουση κλιμακώθηκε μετά τη λήψη του πρώτου δανείου, ύψους 800 χιλ. στερλινών απ' τις βρετανικές τράπεζες, στις 9 Φλεβάρη 1824. Αν και το ποσό που ενθουλάκωσε η κυβέρνηση των καρβοκραίων ήταν σημαντικά μικρότερο απ' την ονομαστική του αξία λόγω των προκαταβλητέων φόρων, αποτέλεσε το αποφασιστικό της πλεονέκτημα για την κλιμάκωση των πολεμικών επιχειρήσεων και τη συντριπτική ήττα του αντίπαλου μπλοκ με τη γενναία χρηματοδότηση των ρουμελιωτικών στρατευμάτων και την ανοχή, αν όχι παρότρυνση, για τη λεηλασία του πλούτου της Πελοποννήσου.

Με χρήματα του δανείου το νέο Εκτελεστικό χρηματοδότησε ακόμη και τους αντιπάλους του, για να παραιτηθούν απ' την πολεμική αντιπαράθεση. Σύμφωνα με μαρτυρία του Σκοτσέζου φιλέλληνα Τζορτζ Φίνλεϊ, το Εκτελεστικό έδωσε στις 22 Μαΐου 1824 «μερίδα του αγγλικού δανείου» στον Πάνο Κολοκοτρώνη, προκειμένου να παραδώσει την πόλη του Ναυπλίου. ¹⁴ Το ποσό ανερχόταν σε 25.000 γρόσια, προκειμένου να καλυφθούν τα έξοδα και να πληρωθούν οι μισθοί του Κολοκοτρώνη, σύμφωνα με υπολογισμούς του ιστορικού Γουσταύου Χέρτσβεργ. ¹⁵ Λέγεται μάλιστα ότι ο Γ. Κουντουριώτης επέπληξε τον Α. Ζαΐμη, επειδή συμφώνησε να δώσει αυτό το ποσόν στον Π. Κολοκοτρώνη, χωρίς να το έχει εγκρίνει η κυβέρνηση. Με το αγγλικό δάνειο το Εκτελεστικό απέκτησε μεγάλη υπεροχή στον στρατιωτικό τομέα, αφού μπορούσε να χρηματοδοτήσει γενναία τα μισθοφορικά στρατεύματα των εμπειροπόλεμων και διψασμένων για λεία Ρουμελιωτών. Έτσι, άλλαξε αποφασιστικά ο συσχετισμός δυνάμεων και ο ρους του

13. Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 584-586

14. Τζορτζ Φίνλεϊ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. 1, Αθήνα, 2008.

15. *Ιστορικών Αρχείων του στρατηγού Ανδρέα Λόυτου*, τόμ. 2, σελ. 129, Αθήνα.

11. Αντώνιος Λιγνός, *Αρχείο Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832*, τόμ. 2, σ. 49

12. ό.π., σελ. 91.

πολέμου εις βάρος των μεγαλογαιοκτημόνων της Πελοποννήσου.

Παράλληλα, η κατάσταση γινόταν ακόμη πιο δύσκολη για τους Μωραίτες λόγω της απροθυμίας των αγροτών, στις περιοχές που έλεγχαν οι Μωραίτες προύχοντες, ν' ακολουθήσουν αυτούς που τους εκμεταλλεύονταν όχι σε μιαν εθνική σύγκρουση εναντίον των Τούρκων, αλλά σ' έναν εμφύλιο πόλεμο, που υπονόμειε την εθνικοαπελευθερωτική προοπτική και εξανέμιζε τις ελπίδες τους για βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής θέσης τους σ' ένα ελεύθερο εθνικό κράτος. Επιπλέον, στη συνείδηση των αγροτών είχε αμαυρωθεί το κύρος και η εμπιστοσύνη τους προς τους παλιούς κλέφτες λόγω της συμμαχίας τους με τους κοτζαμπάσηδες. Η κατάσταση απέβαινε περισσότερο δύσκολη για τους κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου, αφού ρουμελιώτικα στρατεύματα που είχαν και αυτοί προσλάβει, επειδή δεν εμπιστεύονταν τους αγρότες, προσχωρούσαν ήδη στο νέο Εκτελεστικό, θαμπωμένα απ' το άφθονο χρήμα που μοίραζε. Αλλά και παλιοί κλέφτες του Μωριά, όπως ο Πλαπούτας και ο Γ. Κολοκοτρώνης, έδειχναν μεγάλη δυσπιστία για τη συμμαχία κλεφτών-κοτζαμπάσηδων, λόγω της παραδοσιακής έχθρας των κλεφτών προς αυτούς. Γι' αυτό, διαφοροποιούνταν και «διατηρούσαν διαύλους επικοινωνίας με το νέο Εκτελεστικό»¹⁶ ή και προσχωρούσαν σ' αυτό.

Σ' αυτές τις δυσχερείς συνθήκες το παλιό Εκτελεστικό υπέβαλε τον Φλεβάρη του 1824 συμβιβαστική πρόταση στην κυβέρνηση Κουντουριώτη, που προέβλεπε: συγχώνευση των δύο Εκτελεστικών, προκήρυξη εκλογών για νέα Εθνοσυνέλευση και ακύρωση του δανείου απ' τη Μ. Βρετανία. Ωστόσο, η αστική παράταξη απέρριψε τη συμβιβαστική πρόταση και τάχθηκε υπέρ της συνέχισης του αδελφοκτόνου πολέμου, θεωρώντας ότι υπήρχαν πλέον οι όροι, οικονομικοί και στρατιωτικοί, ώστε να καταφέρει συντριπτικό πλήγμα κατά των αντιπάλων της, να επιβάλει τις στρατηγικές επιλογές της και να εδραιώσει τον φιλοβρετανικό προσανατολισμό της Επανάστασης.

Θεωρώντας αναγκαία και εφικτή πλέον την ολοκληρωτική νίκη της, η αστική παράταξη με έντονη στρατιωτική δραστηριότητα τον Μάρτιο του 1824 κατέλαβε το Άργος και το φρούριο της Ακροκορίνθου, ενώ πολιορκήσε το Ναύπλιο και την Τρίπολη.

Η κατάσταση είχε γίνει πλέον αφόρητη για την παράταξη των κοτζαμπάσηδων και των κλεφτών. Γι' αυτό, πρότειναν στους Πελοποννήσιους Γιατράκο και Ζαΐμη, που συμμετείχαν με ηγετική θέση στην πολιορκία του Ναυπλίου και της Τρίπολης, ν' αυτοδιαλυθεί το παλιό Εκτελεστικό, υπό τον μοναδικό όρο να επιστρέψουν στις εστίες του με τα όπλα τους. Επιπλέον, ο Κολοκοτρώνης συμφώνησε να παραδοθούν στις 22 Μαΐου 1824 τα κάστρα του Ναυπλίου απ' τον γιο του Πάνο στους Ζαΐμη και Γιατράκο και όχι στο νέο Εκτελεστικό.

Η πλειοψηφία όμως του Βουλευτικού και του νέου Εκτελεστικού διαφώνησε και μ' αυτόν τον συμβιβασμό και έθεσε υπό διωγμό τον Κολοκοτρώνη και τους άλλους Μωραίτες οπλαρχηγούς. Τελικά, στις 24 Ιουνίου 1824 η κυβέρνηση Κουντουριώτη εγκαταστάθηκε στο Ναύπλιο και πρόσφερε αμνηστία στους αντιπάλους της, υπό τον όρο ν' αναγνωρίσουν τη νομιμότητα του νέου Εκτελεστικού και ν' αποκλειστούν απ' τα δημόσια αξιώματα, πρόταση που έγινε αποδεκτή απ' την παράταξη Κολοκοτρώνη.

Με τη λήξη του πρώτου εμφυλίου πολέμου αναδείχθηκαν οι αντιθέσεις της νικήτριας αστικής παράταξης μεταξύ των караβοκύρηδων και των αστοποιημένων κοτζαμπάσηδων. Οι Πελοποννήσιοι σύμμαχοι των εφοπλιστών, παρά την αντίθεσή τους με τους συντοπίτες τους παραδοσιακούς κοτζαμπάσηδες, διατηρούσαν την τοπική ταυτότητα αλλά και κάποιους παραδοσιακούς δεσμούς, επομένως, και διαύλους επικοινωνίας και συνεννόησης με κάποιους απ' αυτούς. Επιπλέον, δεν επιθυμούσαν την οικονομική και πολιτική εξόντωση των συντοπιτών τους κοτζαμπάσηδων, που θα ενίσχυε υπέρμετρα τους νησιώτες συμμάχους τους.¹⁷ Εξάλλου, ήδη παρατηρούσαν ότι οι Πελοποννήσιοι

16. Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. 4, σελ. 348-349, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1968.

17. Γουσταύος Χέρτσμπεργκ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, τόμ. 2, Αθήνα, 1916.

στη συμμαχία τους με τους νησιώτες είχαν πολύ περιορισμένη αντιπροσώπευση στα όργανα της επαναστατικής εξουσίας. Γι' αυτό, όπως σωστά παρατήρησε ο Σπ. Τρικούπης: «Ο πρώτος εμφύλιος πόλεμος έρριψε επί της παύσεώς του τα σπέρματα του δευτέρου εμφυλίου πολέμου».¹⁸

Δεύτερος εμφύλιος πόλεμος

Στον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο (Οκτώβριος 1824- Μάιος 1825) κυριάρχησε η σύγκρουση μεταξύ Πελοποννησίων (κοτζαμπάσπδων και οπλαρχηγών), από τη μια μεριά, και νησιωτών, Στερεοελλαδικών οπλαρχηγών, απ' την άλλη. Με τη λήξη του πρώτου εμφυλίου είχαν ήδη αναδειχθεί οι αιτίες σύγκρουσης των νησιωτών και των Μωραϊτών συμμάχων τους, των αστοποποιημένων κοτζαμπάσπδων. Βασική αιτία ήταν η περιθωριοποίηση των Πελοποννησίων πολιτικών απ' τους νησιώτες. Ο αποφασιστικός κρίκος της έκβασης του πολέμου ήταν η ολοκληρωτική προσχώρηση της ρουμελιώτικης στρατιωτικής φατρίας, υπό τον Κωλέττη, στην παράταξη των νησιωτών. Σύμφωνα με τον Φίνλεϊ: «Η ρουμελιώτικη στρατιωτική φατρία κατέστη το ισχυρότατο κόμμα εν Ελλάδι».¹⁹ Η ριζική αλλαγή της πολιτικής συμμαχιών των νησιωτών υπαγορεύτηκε από μία σειρά παραγόντων: Απ' τη δυσарέσκεια των αστοποποιημένων κοτζαμπάσπδων για τον παραγκωνισμό τους από τους νησιώτες, που επέτρεψε την κατάληψη όλης της εξουσίας απ' αυτούς. Η κατηγορία ήταν βάσιμη, αφού στο Εκτελεστικό τοποθετήθηκε επικεφαλής ο Κουντουριώτης, ενώ οι νησιώτες και οι Ρουμελιώτες είχαν τον απόλυτο έλεγχο της κυβερνητικής εξουσίας. Η αστική παράταξη, ενισχυμένη από την επικράτησή της στον πρώτο εμφύλιο και από τα χρήματα του δανείου, αποφάσισε να συντρίψει τους αντιπάλους της και να ομογενοποιήσει τις κοινωνικές και πο-

λιτικές συμμαχίες της, ώστε να παράσχει εκέγγυα σταθερότητας και ασφάλειας στους διεθνείς δανειστές της. Η λήψη των χρημάτων από το πρώτο δάνειο και η διαπραγμάτευση για σχετικά σύντομη λήψη και του δεύτερου δανείου συνέβαλε, ώστε οι νησιώτες να προσεταιριστούν επί χρήμασι τους αρματολούς της Ρούμελης αλλά και οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου.

Έτσι, η συμμαχία με τα «ασταθή» στρώματα των αστοποποιημένων κοτζαμπάσπδων δεν ήταν πλέον αναγκαία. Εξάλλου, η νίκη των караβοκυραίων στον πρώτο εμφύλιο είχε ενισχύσει τη δύναμη και την υπεροχή τους, ενώ είχαν πληγεί οι αντίπαλοί τους κοτζαμπάσπδες και στρατιωτικοί. Επιπλέον, οι караβοκυραίοι απέβλεπαν πλέον σοβαρά στην εκμετάλλευση του πλούτου της πελοποννησιακής γης. Παράλληλα, ο επικεφαλής του Εκτελεστικού Γ. Κουντουριώτης κυκλοφόρησε προκήρυξη, με την οποία σιγμάτιζε τα προνόμια των Μωραϊτών κοτζαμπάσπδων, επιχειρώντας να προσεταιριστεί και λαϊκές δυνάμεις που η εκμετάλλευσή τους απ' τους κοτζαμπάσπδες δεν είχε αμβλυνθεί στη διάρκεια του επαναστατικού αγώνα.

Στον δεύτερο εμφύλιο τα κυβερνητικά στρατεύματα εξασφαλίζοντας μεγάλη υπεροχή στον στρατιωτικό τομέα, χάρη στους έμμισθους Ρουμελιώτες, νίκησαν χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία τους Πελοποννησίους κοτζαμπάσπδες και όσους οπλαρχηγούς τους υποστήριζαν.

Αλγεινή εντύπωση προκαλεί η αγριότητα των κυβερνητικών στρατευμάτων. Τα ρουμελιώτικα στρατεύματα δεν αρκέστηκαν στην ήττα των αντιπάλων τους, αλλά επιδόθηκαν σε μαζικές λεπτασίες και άγριες σφαγές που επέσυραν την αποδοκιμασία ακόμη και από μέλη της κυβέρνησης: «Διά τας καταχρήσεις και δυναστείας, όπου τα σώματα των λοιπών οπλαρχηγών εις τους αθώους και δυστυχείς κάμνουσι κατοίκους».²⁰

Ο καταστροφικός δεύτερος εμφύλιος και ιδιαίτερα ο εγκλεισμός στη φυλακή ηγετικών στελεχών της Πελοποννήσου και ιδιαίτερα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη,

18. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τόμ. Γ', σ. 131, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2007.

19. Τζορτζ Φίνλεϊ, ό.π., σ. 382.

20. *Αθηνναϊκόν Αρχείον*, σ. 386-387.

του νικητή της ιστορικής μάχης στα Δερβενάκια, ενώ οι Τουρκοαιγύπτιοι βαθμιαία έσβησαν τις εστίες της Επανάστασης, προκαλούσε πίκρα και αγανάκτηση στον ελληνικό λαό αλλά και στους φιλέλληνες του εξωτερικού.

Η αστική παράταξη με τους Ρουμελιώτες μισθοφόρους νίκησε κατά κράτος τους αντιπάλους της· δεν νίκησε όμως και η Επανάσταση, και απειλήθηκε σοβαρά η επιτυχία του Αγώνα, αφού οι Τουρκοαιγύπτιοι κατόρθωσαν να καταστείλουν τις επαναστατικές εστίες, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η νίκη της αστικής παράταξης, ωστόσο, ήταν περιορισμένη και για άλλο λόγο. Όχι μόνο γιατί η εδαφική της επικράτεια συρρικνώθηκε, αλλά και γιατί η νίκη τους επί των κοτζαμπάσδων δεν μπορούσε να οδηγήσει στην καταστροφή τους. Ήταν αποφασιστική η νίκη τους επί των δυνάμεων που ήταν εναντίον του συγκεντρωτικού αστικού κράτους και υποστήριζαν τις τοπικές διοικήσεις, μέσω

των οποίων ήλπιζαν ότι θα διατηρούσαν τα προνόμια που απολάμβαναν επί Τουρκοκρατίας. Η νικήτρια όμως αστική παράταξη γνώριζε ότι το ανεξάρτητο κράτος δεν θα μπορούσε να υπάρξει και να ευδοκιμήσει οικονομικά, αν καταστρέφονταν ολοκληρωτικά οι κοτζαμπάσδες και ερήμωνε η καλλιεργούμενη γη απ' τους εξαντλητικούς πολέμους, τις καταστροφές και τις απώλειες σ' ανθρώπινες ζωές. Ζητούμενο για την αστική τάξη δεν ήταν η καταστροφή των κοτζαμπάσδων με τη στρατιωτική κατάχρηση βίας ούτε η οικονομική εξάλειψή τους με τη διανομή της γης τους στους αγρότες, που πάγιο πόθο τους, στον οποίο δεν ανταποκρίθηκε όμως η αστική τάξη και μετά τη νίκη της Επανάστασης. Άμεσο ζητούμενο για την αστική τάξη δεν ήταν η συντριβή των αντιπάλων της, αλλά η κατοχύρωση των στρατηγικών επιλογών της σε συμμαχία με τους πητημένους γαιοκτήμονες, σε κατώτερο όμως επίπεδο. **T**

b

Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών

Thomas Gallant, *Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Πεδίο

Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Ελλάδας*, εκδ. 2ος Αιώνας

George Finlay, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα

Δημήτρης Κατσορίδας, *Πρώμη εργατική τάξη κατά την Επανάσταση του 1821*, εκδ. ΙΝΕ

Χρήστος Ρέππας, *Διαφωτισμός και Επανάσταση*, εκδ. ΚΨΜ

Γιάννης Μπλιός, *Ικνηλατώντας το έθνος, το κράτος και τη Μεγάλη Ιδέα*, εκδ. Αλεξάνδρεια

E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Γρηγόρης Δαφνής, *Ιωάννης Καποδίστριας*, εκδ. Κάκτος

Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Εσωτερικές έριδες και διενέξεις στα χρόνια του αγώνα*, εκδ. Μεταίχμιο

Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, *1821, Η Επανάσταση και οι απαρχές του ελληνικού κράτους*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή

Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, εκδ. Gutenberg

Λύσανδρος Παπανικολάου, *Αθέατες πλευρές της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Διογένης

Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, εκδ. Σφακιανάκης

Τάσος Βουρνάς, *Αρματολοί και Κλέφτες*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις

Γιώργος Διζικιρίκης, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και το ευρωπαϊκό πνεύμα*, εκδ. Φιλιππίτης

Γιάννης Ζέβγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Τα Νέα Βιβλία

Διονύσιος Κόκκινος, *Η ελληνική επανάσταση*, εκδ. Μέλισσα

Κώστας Κωστής - Σωκράτης Πετμεζάς, *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια

Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Μέλισσα

Εμμανουήλ Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Τυπογραφείο Α. Γκαρμπολά

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, εκδ. Μπούρας

Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο

Λεωνίδας Στρίγκος, *Η επανάσταση του Εικοσιένα*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις

Πάυλος Πετρίδης, *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία*, εκδ. Παρατηρητής

Παναγιώτης Πιπινέλης, *Πολιτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Αγών

Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων

Δημήτρης Φωτιάδης, *Η επανάσταση του '21*, εκδ. Μέλισσα

Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών*, εκδ. Σταύρος Ανδρόπουλος

Νίκος Ψυρούκης, *Το νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, εκδ. Επικαιρότητα

Ελένη Αγγελολάτση-Τσουγκαράκη, *Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, ΣΚΑΪβιβλίο

Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, εκδ. Ερμής